

Борисова Т.М.

кандидат економічних наук, доцент кафедри
промислового маркетингу,
*Тернопільський національний технічний
університет імені Івана Пулюя*

ВИНИКНЕННЯ НЕКОМЕРЦІЙНИХ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ ІЗ ПОГЛЯДУ ЕКОНОМІЧНИХ, СОЦІОЛОГІЧНИХ ТА ПОЛІТИЧНИХ КОНЦЕПЦІЙ

Об'єктивна необхідність дослідження проблем та тенденцій некомерційної сфери обумовлена вагомістю внеску його суб'єктів у соціальний, екологічний та економічний розвиток держави. Головними обставинами в розвитку некомерційної сфери України виступає, з одного боку, поєднання цілей забезпечення вирішення соціальних проблем населення, розвитку демократичної моделі управління, вирішення екологічних проблем, створення інфраструктури для вирішення економічних питань, які не в змозі чи неефективно вирішує держава та приватний сектор, з іншого боку, адаптація позитивного досвіду комерційних підприємств щодо використання ринкових методів управління підприємством до умов некомерційного ринку. На жаль, економічний аспект діяльності некомерційних підприємств України порівняно із суб'єктами некомерційного сектору розвинених країн залишається нереалізованим, але пошук шляхів використання ринкових методів і цінностей для досягнення некомерційних цілей є перспективним напрямом дослідження.

Значний внесок у розвиток теоретичних аспектів діяльності некомерційних організацій в економіці здійснили такі закордонні вчені, як Р. Бунеева, Б. Вайсброд, К. Арроу, Д. Еспрін-Андерсен, Д. Мур, А. Бен-Нер, Ю. Фам, М. Дженсен та інші, які створили низку теорій причин існування некомерційних організацій, досліджували історію розвитку та становлення некомерційних організацій (НКО), висвітлили теоретичні підходи до управління

НКО. Дослідженню стану формування громадянського суспільства в Україні загалом та розвитку окремих його інститутів, включаючи НКО, зокрема, присвячені праці таких вітчизняних учених, як О. Гараня, А. Карася, А. Колодій, В. Полохало, С. Рябова та інших. Метою нашого дослідження було висвітлити теоретичні підходи до пояснення причин виникнення НКО в контексті маркетингової перспективи.

Сучасні концепції виникнення некомерційних організацій можна об'єднати у три групи: економічні, політологічні та соціологічні. Ці концепції з різних позицій інтерпретують причини виникнення та природу некомерційних організацій, обґрунтовують різні фактори їх розвитку.

1. Економічні концепції. Найбільш відомою серед економічних концепцій, які пояснюють причини існування некомерційної сфери, є концепція американського економіста Б.Вайсброда, яка відома ще як «*теорія суспільних благ*». Основними положеннями цієї концепції є твердження, що механізми ринкової економіки не в змозі в однаковій мірі сприяти розвитку всіх напрямків економіки. Недоліки ринкової економіки виявляються стосовно виробництва та забезпечення суспільних благ, до яких представники теорії відносять чисте повітря, національну оборону, суспільну безпеку, охорону здоров'я, освіту, мистецтво тощо. Така неспроможність найбільш очевидна у соціальній сфері, оскільки одночасно досягнути цілей отримання прибутку та цілей забезпечення широкого асортименту соціальних послуг важко. Стосовно держави, то органи державної влади повинні забезпечувати реалізацію інтересів не всіх громадян, а більшості (середньостатистичного виборця), залишаючи осторонь потреби решти. Тому в сферах, де створюються суспільні блага, господарська діяльність державних та приватних некомерційних організацій здійснюється більш ефективно, а економічна мотивація цих учасників ринку стримується через регламентування профілю діяльності та обмежень на використання прибутку. Тому з позицій цієї теорії некомерційні організації є корисними, оскільки вони займаються задоволенням тих потреб, які не в змозі задовольнити ні держава, ні бізнес-сфера. На думку Б. Вайсброда, частка

незадоволених потреб суспільства пропорційна ступеню його гетерогенності та складності процесу досягнення консенсусу у питанні того, які послуги повинні надаватись у рамках державного сектору.

Дещо інша точка зору представлена в *«теорії субсидій»* Ю.Фама та М.Дженсена, згідно якої в більшості сфер економіки, де діють некомерційні організації, їм надаються явні та приховані субсидії (пільгове оподаткування, звільнення від податків різного рівня, фінансування через благодійні внески фізичних та юридичних осіб, цільових коштів, використання неоплачуваної праці волонтерів тощо). Такі пільги надають некомерційним організаціям додаткові переваги у конкурентній боротьбі порівняно із представниками бізнес-сфери і постають ключовим мотивом до виникнення та розвитку. *«Теорія субсидій»* досить повно пояснює причини виникнення некомерційних організацій у сферах, де традиційно діяли комерційні організації, проте не в змозі вичерпно пояснити причини виникнення некомерційних організацій, які виробляють суспільні блага.

Згідно іншої теорії – *«теорії контролю споживача»*, найбільш відомим представником якої є американський вчений А.Бен-Нер, виникнення некомерційних організацій спричинене потребою у прямому контролі діяльності організацій з боку споживачів з метою захисту своїх інтересів від свавілля управлінців та власників. Подібний контроль є більш обґрунтований порівняно із контролем через ринковий механізм у таких випадках:

- коли складно оцінити споживчі якості товару;
- в окремих монополізованих галузях, де оцінити споживчі якості товару порівняно легко, але існує цілий спектр можливих рівнів якості товару за того ж цінового рівня;
- в умовах виробництва товарів колективного споживання.

Ця теорія досить повно розкриває причини походження некомерційних організацій у сферах, які дозволяють реалізуватись колективним інтересам (сфера розвитку житла, сфера підприємницьких та професійних організацій та спілок), проте стосовно інших сфер вона не забезпечує системного підходу.

Прихильники *«теорії недоліків ринку»* (Г.Хапсман, М. Крашинский) стверджують, що некомерційні організації існують у ринковій економіці тому, що ринок не може реалізувати існуючий попит на низку товарів та послуг, оскільки у споживачів відсутня інформація про кількісні та якісні характеристики цих товарів та послуг. В першу чергу, це стосується таких сфер, як охорона здоров'я, освіта, культура. Оскільки комерційні фірми можуть легко скористатись такою непоінформованістю потенційних споживачів у корисливих цілях, контроль за виготовленням такої продукції та послуг делегується третій стороні, яка користується довірою у суспільства. Таким чином, третьою стороною виступають некомерційні організації, які як незалежні професійні посередники між виробниками та споживачами не зацікавлені скористатись інформаційною асиметрією.

2. Політологічні концепції. У літературі виокремлюють декілька теорій походження та розвитку некомерційних організацій, в основі яких покладені політичні чинники, і найвідомішими з них є концепція держави загального добробуту та концепція категоричних обмежень. Так, основні положення *«концепції категоричних обмежень»* Дж.Дугласа стосуються трьох видів обмежень у розвитку державних послуг, з якими стикаються уряди демократичних держав:

— набагато менші можливості державних установ ініціювати та імплементувати інновації у соціальній сфері;

— значно більші можливості некомерційних організацій порівняно із державними установами забезпечувати різноманітність надаваних послуг;

— існування адміністративних обмежень (зобов'язань чітко дотримуватись певних норм та обмежень, політична відповідальність тощо), які значно більше стосуються державних установ, аніж громадських організацій.

На противагу вищезгаданій концепції, прихильники *«концепції держави загального добробуту»* обґрунтовують тезу про те, що делегування державою своїх функцій приватним організаціям з метою підтримки стабільності та легітимності в країні є проявом кризи легітимності держави, тому некомерційні

організації виступають з цих позицій «раціоналізаторами» в суспільствах, де державна влада слабка. Так, у державах з ліберальним устроєм некомерційні організації є активними та мають політичний вплив. Проте ступінь реалізації політичних ролей некомерційних організацій в значній мірі залежить від історії їх виникнення та взаємодії із іншими секторами.

3. Соціологічні концепції. До найбільш відомих та обґрунтованих соціологічних концепцій належать «концепція соціального походження» та «концепція ізоморфізму». Автори «теорії соціального походження» Д.Еспрін-Андресен та Д.Мур вважають, що некомерційні організації виникли внаслідок особливостей розвитку окремих країн та складної системи соціально-політичних та економічних умов. З цих позицій поява некомерційних організацій пояснюється традиціями та стереотипами стосовно надавачів суспільних благ, які склались в певній країні, і може бути реалізована за ліберальною чи соціал-демократичною моделлю.

Заслуговує на увагу позиція П.ДіМаггіо та У.Пауелла, які запропонували «концепцію ізоморфізму». Основна ідея цієї концепції полягає у тому, що саме ізоморфізм як результат процесу організаційної гомогенізації змушує некомерційні організації уподібнюватись одна одній за однакових умов функціонування. Таким чином, зростання різноманітності умов середовища функціонування сприяє розвитку та диверсифікації форм адаптації некомерційних організацій. Ці автори виокремлюють дві форми ізоморфізму некомерційних організацій – конкурентний (притаманний організаціям, які функціонують в умовах вільної конкуренції) та інституційний (передбачає перейняття організаційних моделей тих інститутів чи установ, які чинять на діяльність некомерційних організацій найбільший вплив).

Аналіз літературних джерел дозволив зробити висновок, що всі розглянуті теорії містять раціональне зерно, що дозволяє уточнити та поглибити уявлення про різні аспекти діяльності некомерційних організацій та особливості взаємодії некомерційної сфери з іншими секторами в контексті маркетингової перспективи.